

MAGYAR NYELVŐR

143. ÉVF.

*

2019. JANUÁR–MÁRCIUS

*

1. SZÁM

Nyelv és stílus

A stilisztikai kategóriákról¹

Előjáróban meg kell említenünk azt a tudománytörténeti tényt, hogy a stílus – elocutio – a retorika része volt, de kiszakadt belőle valamikor a 19. század elején. Ezzel az elkülönüléssel bizonyára sokat nyert a stilisztika, de véleményem szerint veszített is. Éppen ezért visszahelyezem a stílust a retorika rendszerébe, oda, ahol eredetileg volt. A retorika rendszerén belül, az eredeti összefüggések figyelembevételével kívánom álláspontomat kifejteni. A retorika tehát a stilisztika elméleti háttere.

Emlékeztetőül: a klasszikus, filozófiai-etikai alapokon nyugvó retorika öt feladatot jelölt ki a szónok számára, ezek az inventio vagy feltalálás, mégpedig a téma, az anyag és az érvelés feltalálása; a dispositio vagy elrendezés, a szerkezet megtervezése; az elocutio vagy kidolgozás, azaz a stílus; a memoria vagy emlékeztetbe vésés; valamint a pronuntiatio vagy előadásmód. A stílus tehát kapcsolatban van a retorikai rendszer többi részével, különösen az inventióval, leginkább az érveléssel. Perelman 1958-as retorikájában² és 1977-es *A retorika birodalma* című könyvében (magyarul: 2018) mindig az egyes érvelési lehetőségekhez kapcsolja az érvelést megerősítő stíluszeszközöket.

Amerikai konferenciákon lehet tapasztalni, hogy mindig felteszik a következő kérdést: „What is the theory behind?” Jogosan: elméleti háttér nélkül meg se lehet szólalni. A hazai stílus kutatásban is felmerült a stilisztika elméleti háttérének kérdése, és különféle nyelvtudományi diszciplínákban vélték megtalálni: a leíró

¹ Jelen tanulmány újragondolt, kibővített és javított változata A négy mestertrópus – történeti és kognitív szempontból című tanulmányomnak, in: *Tudomány, technolektus, terminológia. A tudományok, szakmák nyelve.* Szerk. Veszelszki Ágnes és Lengyel Klára. Budapest: Éghajlat Könyvkiadó, 2014, 213–29. Továbbá: elméleti háttérét képezi *Stilisztikai kasszótár* című – 2019-ben megjelenő – könyvemnek, azaz magyarázza a benne meg-hozott döntéseket.

² Perelman, Chaïm – Olbrechts-Tyteca, Lucie 1958, *La nouvelle rhétorique. Traité de l'argumentation.* Paris: Presses Universitaires de France. Angol fordítása: 1971, *The new rhetoric. A treatise on argumentation.* Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press. Ez valóban új retorika, mivel visszahelyezte a retorikát eredeti, filozófiai-etikai alapjaira. Méltán illették Perelmant „a 20. század Arisztotelésze” elnevezéssel.

nyelvtanban, a nyelvelméleti irányzatokban, a szövegnyelvészetben, legújabban a kognitív nyelvészetben (áttekintésük: Tolcsvai 1996). A hajdani kolozsvári professzornak, Szabó Zoltánnak három fontos könyve foglalkozik a stilisztikával: *A mai stilisztika nyelvelméleti alapjai*, 1977; *Kis magyar stílustörténet, harmadik kiadás*, 1986 (1970); *Szövegnyelvészet és stilisztika*, 1988. Szabó Zoltán első, kitűnő könyvében a strukturalizmus, a szemiotika, a szemantika, a matematikai nyelvészet, a generatív grammatika, a szövegnyelvészet és a stilisztika kapcsolatát tárja fel. A *Kis magyar stílustörténet* bevezetésében a stílustörténet elméleti hátterét keresi, végül a szövegnyelvészetnél állapodik meg. Kétségtelen tény, hogy mindegyik irányzat hozzájárul a stíloselemzéshez, leginkább a szövegnyelvészet, de az is kétségtelen tény, hogy ezek az irányzatok mára mintha nem volnának az érdeklődés középpontjában. Az a gondolat viszont akkoriban fel sem merült, hogy a stilisztika természetes elméleti háttere a retorika volna, ahonnan kiszakították, és ahová célszerű visszahelyezni. Ez a visszahelyezés azért is lényeges, mert a retorikai érvelés tárgyalja a gondolkodási műveleteket (toposzok vagy érvforrások néven), és ezek a gondolkodási műveletek képezik számos stílus eszköz alapját. Másképpen fogalmazva: a stílus eszközöknek kognitív alapjuk van, és ezt mindig tudták a retorika művelői.

Dolgozatom célja: 1. felidézni a trópus és a figura klasszikus meghatározását; 2. felidézni a négy mestertrópus fogalmát és eredetét; 3. megindokolni az iróniának trópusként való kezelését, újragondolni a metonímia fogalmát, elkülöníteni a szinekdochét a metonímiától; 4. feltárni a trópusok és a toposzok kapcsolatát; 5. újragondolni a metalépszisz fogalmát; 6. a négy mestertrópus alapján felállítani a trópusok rendszerét; 7. újragondolni a nyelvi kép fogalmát.

1. A trópusokról és a figurákról. Előljáróban szólni kell a trópus és a figura, vagyis a szókép és az alakzat szétválasztásáról. A trópus (görög: *troposz*, latin: *tropus*) fordulat, jelentésátvitel vagy névátvitel: „A szókép valamely szónak (*verbum*) vagy kifejezésnek (*sermo*) saját jelentéséből egy másikba való művészi átvitele” (Quintilianus: *Szónoklattan* 8, 6, 1). A *sermo* jelentése sokrétű: ’társalgás, beszéd’, az átvitel tehát szónál nagyobb egységre is vonatkozik, és ezt a retorikák így tanították. Az évek folyamán a meghatározás második fele valahogy elmaradt, elfelejtődött. Az ókortól kezdve köztudott ismeret, hogy a metafora nemcsak egyetlen szó, hanem szöveg is lehet, ezért felesleges körülíró metaforáról beszélni.

„Az alakzat a beszédnek valamilyen műfogással megújított formája” (Quintilianus, *Szónoklattan*, 9, 1, 14). A lényeges különbség: a trópus esetében van „fordulat”, van jelentésátvitel, az alakzat esetében nincs. Az átvitel, a *translatio* a hangsúlyos, ezt fontos észben tartanunk, hiszen az alakzatok esetében is történnek manipulációk a jelentéssel, de nincs meg bennük az a fordulat, mint a trópusok esetében. Ezért tartom szerencsésebb terminusnak a trópuszt a szóképnél, ezt is használom.

A szókép terminus félrevezető. Egyrészt a jelentés átvitele nemcsak a szóra, hanem a szónál nagyobb egységre is vonatkozik. Másrészt az eredmény nem mindig képszerű. Semmi képszerű nincs abban, ha Arisztotelészt a *filozófusként* említem, vagyis névcserét, antonomasziát alkalmazok. Nem a képszerűség a fő ismerv, hanem a jelentésfordulat. Nem mindig az elképzeltetés a cél. (Ezért jó

Szvorényi meghatározása: „A *képlet* [tropus] a szó- vagy mondatoknak saját jelentésökről más jelentésre átvitele, úgy, hogy általa a beszéd mind értelmességben, mind szépségben nyerjen” – Szvorényi 1858: 54. §.)

A *trópus* (görög *troposz*) terminust Cicero használja először, a *figurát* pedig Quintilianus tette terminussá (Adamik 2005, 2006), bár előzőleg Cornificius a *Rhetorica ad Herennium*ban már egy tömbben tárgyalja a trópusokat az alakzatokon belül, tehát elkülönítette őket.

Az alakzatok klasszikus felosztása a retorika rendszerét követi, mégpedig a következőképpen. A retorika a gondolattal és a szóval foglalkozik (*res-verbum*): az *inventio* és a *dispositio* a gondolattal, az *elocutio* a szóval. A *res-verbum* megkülönböztetésén alapul az alakzatok felosztása gondolat- és szóalakzatokra: a gondolatalakzatok a *res* tartományához, a szóalakzatok a *verbum* tartományához tartoznak (vö. Lausberg 603. §). Ez a retorika szempontjai alapján történő felosztás. Nem helyes más diszciplína kategóriái szerint osztályozni az alakzatokat. Ezért (is) érte kemény kritika a liège-i retorikusok nyelvi rétegek szerinti kategorizálását a nyugati szakirodalomban, később nálunk is (Robrieux 2000; Adamik 2004; Bencze 1996), ők ugyanis strukturalista nyelvészeti szempontokat alkalmaztak az alakzatok osztályozásában, azaz egy másik diszciplína kategóriáit alkalmazták.

A *res-verbum* retorikai alapján kategorizál a *Retorikai lexikon*, és mindössze gondolat- és szóalakzatokat különböztet meg, de ez olvasható a *Stilisztikai lexikon*ban is.

A négyes felosztási eljárás (ez a quintilianusi *quadripartita ratio*: *adiectio*, *detractio*, *immutatio*, *transmutatio*, azaz *hozzáadás*, *elvétele*, *helyettesítés*, *felcserélés*) csak a szóalakzatokra alkalmazható, a gondolatalakzatokra nem. A négyes felosztási eljárást Quintilianus a szóalakzatokra alkalmazta, a gondolatalakzatokra nem. A gondolatalakzatokra Lausberg vitte rá (vö. Lausberg 600. §), és emiatt kemény kritika érte (Dockhorn 1962). Gondoljuk meg: mi például a detrakciós gondolatalakzat? Mi marad, ha elveszünk a gondolatból?

A trópus és a figura fogalma körülbelül két évszázad alatt tisztázódott. Cornificius (Kr. e. 80-as évek) az alakzatok között tárgyalja a szóképeket, de elkülönített csoportként; ezután határozta meg Cicero a troposzt; és jó százötven évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy Quintilianus (Kr. u. 90 körül) világosan elkülönítse a troposzt és a figurát, és meghatározza a figura fajtáit. 1970-ben a liège-i μ -csoport új osztályozással állt elő, tulajdonképpen visszalépett a Cornificius-szintre, beékelte ugyanis a szóképeket az alakzatok közé, elmosván ezzel a szókép és az alakzat különbségét. Művük címe *Rhétorique générale (Általános retorika)*, de a retorika öt részéből csak egyet tárgyalnak, az *elocutiót* vagy stílust, annak is csak egy részét. Tulajdonképpen elszakítják a stílust a retorika többi részétől, sőt a hallgatóságtól is, hiszen a meggyőzés mindig a hallgatóságra irányul. Ezért nevezik őket neoretorikusoknak? Tolcsvai azt írja, hogy „A neoretorika a stilisztikát a retorikára szűkíti le” (Tolcsvai 1996: 22), szerintem pontosan fordítva van: a retorikát szűkíti le a stilisztikára. Gerard Genette *leszűkült retorikáról* írt velük kapcsolatban (ismerteti Perelman 2018: 11–3, vö. Helikon 1977/1). Az *Általános retorika (Rhétorique générale)* cím tehát félrevezető, mert szerzői csak a retorika egy részét tárgyalják. Ezzel a véleménnyel nem vagyok egyedül, először

Ekkehard Eggs szavait idézem: „Tropen- und Figurenlehre reduzierten Rhetorik”-ról ír (Eggs 2008: 180). Robrieux ezt írja (2000: 27–8):

La groupe Mu, auteur d’une *Rhétorique générale* [...], s’assigne pour mission de systématiser des procédés en les intégrant à une grille. Les figures sont donc mises en tableau avec la même rigueur scientifique que les éléments chimiques. La rhétorique se veut malgré tout «générale», puisqu’elle prétend rendre compte des «processus symbolisateurs et sémantiques fondamentaux», dépassant par là le cadre de l’élocution [...]. Cette approche est-elle vraiment convaincante? La rhétorique ainsi définie est-elle aussi «générale» que les auteurs l’affirment? Il nous semble au contraire qu’une théorie qui éloigne délibérément les sujets parlants, écrivants ou lisants de son champ d’étude et qui traite du langage comme d’un système plus ou moins clos plutôt que d’un ensemble de phénomènes de communication, se situe bien en deçà de l’ouverture traditionnelle de la rhétorique qui doit prendre en compte, qu’on le veuille ou non, l’ensemble des moyens de persuasion. – A μ -csoport, egy *Általános retorika* szerzői küldetesként tűzik maguk elé, hogy rendszerezék az eljárásokat, egy rácsba integrálván azokat. Az alakzatok tehát egy táblázatban vannak elhelyezve, ugyanolyan tudományos szigorúsággal, mint a kémiai elemek. Ennek ellenére ez a retorika „általános” akar lenni, mint-hogy igényt tart arra, hogy számot adjon „a szimbolizáló és az alapvető szemantikai folyamatokról”, túlmenvén ezáltal az élokúció keretén [...]. Valóban meggyőző ez a megközelítés? Az így meghatározott retorika olyan „általános”, ahogy a szerzők állítják? Nekünk az ellenkezőjének tűnik az, hogy egy elmélet, amely határozottan kizárja a beszélő alanyokat, az írókat vagy olvasókat a kutatási területükből, és amely a nyelvről úgy tárgyal, mint egy többé-kevésbé zárt rendszerről, semmint egy kommunikációs jelenségegyüttesről, az bizony távol esik a retorika hagyományos fogalmától, amely, akár akarjuk, akár nem, a meggyőzés eszközeinek összessége.

Hasonlóképpen fogalmaz Perelman *A retorika birodalma* előszavában: „Ha az alakzatokat a szövegösszefüggésből kiszakítva vizsgáljuk, mint a lepréselt virágokat egy növénygyűjtőben, szem előtt téveszthetjük dinamikus szerepüket: mindegyikük csupán stílusalakzattá válik. [Bek.] Ha nem épülnek bele a meggyőzés és a rábeszélés művészeteként felfogott retorikába, nem lesznek többé retorikai alakzatok, hanem csupán a beszéd formájához tartozó díszek. Komolytalan lenne tehát az alakzatok argumentatív kontextusából kiszakított retorikájára modernként tekinteni” (2018: 14–5).

Összegezve az eddigieket: a trópusok és a figurák, azaz a szóképek és az alakzatok elkülönülnek egymástól. A trópusok lényeges ismérve a jelentésfordulat. Szó- és gondolatalakzatokat különböztetünk meg. A *quadripartita ratiót*, vagyis a négy műveletet csak a szóalakzatokra alkalmazzuk. Ez így szerepel a *Retorikai lexikonban*. A *Stiliztikai lexikon* szó- és gondolatalakzatokat különböztet meg. Az *Alakzatlexikon* mindegyik alakzatfajtára kiterjeszti a négyes műveleti eljárást, és alkalmazza a liège-i retorika terminusait.

2. A négy mestertrópus. A négy mestertrópus vagy alaptrópus (metonímia, szinekdoché, metafora, irónia) a retorikákban a 16. századtól olvasható trópuscsoport, és az angolszász szakirodalomban ma is élő és használatos kategóriaegyüttes, ezért került be a *Retorikai lexikon*ba (Adamik 2010).

A jelenlegi hazai szakirodalom nem említi, nem szerepel a legújabb összefoglalásokban és tanulmányokban. Kivételt képez Benczik Vilmosnak egy tanulmánya, amelyről alább még lesz szó. Tátrai Szilárd pragmatikai könyvében azt írja, hogy a 19. században letűnt az iróniának a másik három trópus mellé sorolása; ezen megállapítását tehát úgy lehet értelmezni, hogy a négy mestertrópus fogalma a 20. században már nem volt forgalomban (Tátrai 2011: 192–3). Ez nincs így. Kemény Gábor a metaforát, a metonímiát, a szinekdochét és a szinesztéziát tekinti alapszóképeknek (ezt a terminust használja), de a négy mestertrópusról függetlenül, azon az alapon, hogy „az összes többi trópusfajta visszavezethető a fenti négy fő típus valamelyikére” (Kemény 2005: 33), és ebben – a szinesztézia kivételével – igaza van.

A négy mestertrópus fogalmára Benczik Vilmos hívta fel a figyelmet a 2004. évi retorikai konferencián tartott „Metafora és metonímia: szélesebb összefüggésben” című előadásában. Röviden tárgyalja Kenneth Burke *Four Master Tropes* című 1941-ben írt, majd 1945-ben ismét publikált tanulmányát (magyarul is olvasható), de azután más céllal folytatja értekezését, és Jakobsonnak metafora-metonímia párosra redukált, kétpólusú kategorizálását bővíti (Benczik 2005: 68). (Említi még Burke tanulmányát Szilveszter László Szilárd, de csak az irónia kapcsán, 2009: 46.)

2.1. Az angolszász szakirodalomban ma is használják a *négy mestertrópus* kategóriát. Richard A. Lanham retorikai szótára (*A Handlist of Rhetorical Terms*) a metonímia szócikkében hivatkozik a négy mestertrópusra, ahová a metonímiát Kenneth Burke besorolja (Lanham 1991: 102; a 178. oldalon ismerteti a figurák és a trópusok általa elfogadott osztályozását, végül csak utal a rámista – Ramust követő – retorikák osztályozására, Walter Ong Ramus-monográfiájára hivatkozva).

A Thomas O. Sloane által szerkesztett retorikai enciklopédia hozza a „Master tropes, four” szócikket, ez mindössze utalás az iróniára, a metaforára, a metonímiára és a szinekdochéra. Az egyes szócikkek is használják a mestertrópus terminust (Sloane 2001).

A Theresa Enos által szerkesztett retorikai lexikon a *Figurative Language* szócikkben ismerteti a négy mestertrópus Burke gondolatmenetét követve (Enos 1996: 268).

Úgy tűnik, hogy az újabb kézikönyvek Burke-höz kapcsolják a négy mestertrópus mint terminust. Az interneten lévő közlések is Burke-re hivatkoznak. Lehet, hogy a mestertrópus – *master trope* – terminus Burke találmánya, de ez csak elnevezés, a négyes csoportosítás sokkal régebbi. Több internetes forrás említi, hogy a négyes felosztás Giambattista Vicónál (1668–1744) jelentkezik először, de ez nem igaz, mint majd látni fogjuk az alábbiakban. Úgy tűnik, hogy a Vicóra való hivatkozás forrása Daniel Chandler *Semiotics: The Basics* című könyve (2nd edition, 2007: 136), mivel első helyen Vicóra hivatkozik; utána azonban utal

a mintegy kétszáz évvel előbb élt Ramusra. Fontosabb azonban az a tény, hogy Chandler a 136. oldaltól külön fejezetet szentel a négy mestertrópusnak, *Master Tropes* címen.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a négyes csoportosítás egyáltalán nem halt ki a 19. században, él ma is. A továbbiakban a négyes kategorizálás eredetéről lesz szó.

2.2. A retorika története folyamán nagyon sok olyan mű született, amely a trópusokkal és a figurákkal foglalkozott. Vannak ilyen retorikák bőven a középkorból is (Murphy 1974), de a trópusok és a figurák kategorizálása és felsorolása különösen foglalkoztatta a reneszánsz retorikák szerzőit. Edward Corbett felsorolja ezeket a műveket könyvének az angol retorikatörténetet áttekintő fejezetében, megadja a trópusok és a figurák számát is az egyes szerzőknél (Corbett–Connors 1999: 501–11). Kibédi Varga Áron megemlíti, hogy van olyan spanyol retorika, amely több mint háromszáz alakzatot sorolt fel, pontosan 338-at (2009: 96). Úgyszólván a bőség zavara jött létre, nem csoda, hogy Petrus Ramus egyszerűsítette a trópusok és a figurák tömegét. Persze azért nem a bőség zavara volt az egyszerűsítés egyetlen oka, hanem a trópusoknak az érveléshez való kapcsolása.

Petrus Ramus (1515–1572) a 16. század nagyhatású retorikusa volt, 1572-ben a Szent Bertalan-éji vérengzésben vesztette életét mint hugenotta, mártírhálála is nagymértékben megnövelte népszerűségét. Megosztó személyiség volt Arisztotelész, Cicero, Quintilianus ellen írt műveivel (*Retorikai lexikon*), rámista és antirámista tábor alakult ki a reformáció retorikai vitáiban. Számunkra most az a lényeges, hogy az Anti-Quintilianusban Ramus a trópusokat négyre redukálta Quintilianus tizenhárom trópusával szemben, ez a négy trópus a metafora, a szinekdoché, a metonímia és az irónia. „Alle vier lassen sich für Ramus streng logisch nach Merkmalen der Äquivalenz, Kontiguität und Opposition klassifizieren” (Knappe 2000: 253; vö. Adamik 2006: 38), vagyis logikai alapon, az egyenértékűség, az érintkezés és az ellentét alapján osztályozott. Idézem a *Petri Rami Rhetoricae Distinctiones in Quintilianum* (*Petrus Ramus retorikai eltérései Quintilianusszal szemben*) című 1549-ben megjelent művéből a 109. pontot: „Elocutio et eius Species. Elocutio igitur est orationis exornatio, cuius species duae sunt, Tropus et Figura. Tropus est elocutio, qua propria significatio in aliam mutatur: a verbo τρέπω, id est muto. Tropi Genera. Tropi genera quatuor sunt, Metonymia, Ironia, Metaphora, Synecdoche.” – „Az ékesség és fajtái. Az ékesség tehát a beszéd feldíszítése, amelynek két faja van, a trópus és az alakzat. A trópus olyan ékesítés, amely a tulajdonképpeni jelentést más jelentésbe változtatja át: a τρέπω, azaz a változtat igéből. A trópus nemei. A trópusnak négy neme van: metonímia, irónia, metafora, szinekdoché.”

Ramust tekintik a négyes rendszer kialakítójának. A német retorikatörténeti szótár 9. kötetében a *Tropus* szócikk tárgyalja a négyes rendszer kialakítását és utóéletét (HWR 2009: 821): Petrus Ramus (1549) négy fő trópusra redukálta a trópusokat – a *Haupttropen* terminust használja a szerző –, ezek a metafora, a metonímia, a szinekdoché és az irónia, a többi ezekhez rendelte. Ugyanezt emeli ki Marc Fumaroli francia nyelvű retorikatörténetében (Fumaroli 1999: 380). (Az azonban meg kell jegyeznünk, hogy Ramus lehagyta Quintilianus trópusmeghatározásának

a második felét, vagyis azt, hogy a trópus a szövegnek [sermo] a translatiója is, csak a szavakra [verbum] vonatkoztatta trópusmeghatározását. Ezt a későbbi retorikák nem fogadták el és korrigálták.)

Ramustól a holland Gerardus Joannes Vossius (1577–1649) átvette a négy fő trópusra történő redukálást, majd az olasz Giambattista Vico (1668–1744) *Scienza Nuova* című művében is alkalmazta ezt a kategorizálást, így aztán átkerült az iskolai retorikákba. A sorrend Ramus, Vossius, Vico – és ezzel felsoroltuk a kor legnagyobb hatású szerzőit. (A Ramus–Talaueus-retorikáknak 757 kiadásuk volt; tulajdonképpen nem tudják a két szerzőt, Ramust és Talaeust szétválasztani.) Eddig a *HWR* tájékoztatása.

Érdemes Vossiuszt eredetiben idézni. A 12. fejezet elején írja: „Dignitas suppositat Orationi picturas, sive verborum sententiarumque lumina, quae Rhetores vocant *Tropos & Schemata*. [Bek.] Tropus est vocis a propria significatione in aliam cum virtute immutatio.” A fejezet végén ez áll: „Inversio significationis sit quadrifariam: ac pro eo quatuor etiam sunt Tropi primarii, *Metaphora, Metonymia, Synecdoche, & Ironia*.” – „Az ékesség ellátja a beszédet képekkel vagy szó- és gondolatalakzatokkal, amelyeket a rétorok trópusoknak és szkhémáknak neveznek. [Bek.] A trópus a szó saját jelentésének egy másikkal való előnyös felcserélése. [...] A jelentés megváltoztatása négyféleképpen történik: és emiatt is négy fő trópus van, metafora, metonímia, szinekdoché és ironia.” – Ezután részletesen tárgyalja mindegyik fő trópus alfajaival együtt (az 1729-ben Kolozsváron megjelent kivonatos kiadásból idéztem, az eredeti vaskos mű címe: *Commentariorum Rhetoricarum sive Oratoriarum Institutionum libri sex*, 1606).

A *tropi primarii* tükörfordítása a *Hauptropen*, az angol *Master Trope* is ezt fejezi ki, a *master*nek van ’fő’ jelentése, Burke fordítója az *alapvető trópus* terminust használja, de végül is megfelel a *mestertrópus* fordítás is, könnyebben lehet a szakirodalomban azonosítani.

Meg kell említeni, hogy Ramusnak volt egy erősen kifogásolt újítása is: az invenciót és a diszpozíciót a dialektikába utalta, a retorikában csak az élokúciót tartotta meg (ezt már megtette korábban Rudolphus Agricola is; 1443–1485). Ramus barátja, Audomarus Talaueus (Omer Talon) írta meg az első olyan retorikát (1548), amely csak az élokúciót és a pronunciációt, vagyis a stílus és az előadásmód tárgyalását tartalmazza, a memóriát elhanyagolta (Ong 1958: 270). Ezzel elindította az élokúció-, vagyis a stílusközpontú retorikákat. Ezt a vonulatot részletesen ismerteti Ekkehardt Eggs (Fix–Gardt–Knappe 2008: 179 kk.).

Perelman éles hangon bírálja Ramus ezen eljárását, vagyis az inventio és a dispositio kiiktatását a retorikából, mondván, hogy ezzel kezdődött a retorika „degenerálódása”, hanyatlása, amely szerencsére megszűnt a 20. században, sőt egy felívelés következett be (Perelman 1977/2018: 1. fejezet).

2.3. A reformáció idején Ramus népszerű volt Magyarországon is, erről a fennmaradt könyvjegyzékek tanúskodnak (Imre Mihály 2000: 488), hasonlóképpen ismert szerző volt Vossius is: összevont retorikájának (1622) több kolozsvári kiadása is volt. Első hazai retorikánk szerzője, Pécseli Király Imre (1590 k. – 1641 k.) *Bevezetés a retorikába két könyvben* (1612, 1639; magyarul: 2017) a rámista

szemlélet alapján kiemeli a négy alapvető trópus (2017: 162). Buzinkai Mihály (1620 k. – 1683) latin nyelvű retorikájában (*Institutiones oratoriae*, 1659) szintén a rámista szemlélet alapján a szóképeknek négy fajtáját különíti el, ezek a Ramus által megadott sorrendben: a metonímia, az irónia, a metafora és a szinekdoché (vö. Imre Mihály 2000: 449 kk.). A többi szóképet ez alá a négy alá sorolja be.

A későbbi hazai szakirodalomban Szvorényi József *Ékesszólástana* hasonlóképpen ezt a négy trópus különbséget meg, érdemes idézni: „Ezen átvitel (translatio) négyképp történhetik, s a szerint ugyanannyi külön nevet is nyer. És ugyan, a) ha az átvitel a fogalmak *hasonlóságánál* fogva történik, a képlet *átmásításnak* (metaphora) mondatik, ilyen pl. az ártatlanság *liliom*; a föld *szomjazik*. b) Ha a fogalmaknak valamely külső összeköttetéséből keletkezik, *névmásítás* (metonymia) a neve, ilyen: a *szomszéd* ég (azaz a háza); *Kölcseyt* gyönyörrel olvasom (azaz a munkáit). c) Ha az átvitel a fogalmaknak belső vagyis szoros összeköttetéséből származik, *tárgymásítás* (synecdoche) leszen, milyen: a gyilkos *fejével* lakol (azaz életével). Végre d) Ha a fogalmat éppen ellenkezőre vesszük át, *gúny* (ironia) nevét nyeri, pl. *gyönyörűen* tudsz hazudni (azaz rútul)” (Szvorényi 1858: 52). Szeberényi is így csoportosít: „a trópusok származása a következő: Metaphora a fogalmat *más* hasonló, Ironia szinte *más*, de ellenkező fogalommal cseréli föl. Synecdochében a fogalom *belső*, Metonymiában *külső* viszonyai jönnek tekintetbe” (Szeberényi 1849: 121). (Az 1868-as népoktatási törvény és tanügyi reformok után a retorika a gimnáziumi tananyagba került, tartalma fokozatosan csökkent, eltűnt a négy mestertrópus is.)

Összefoglalva az eddigieket, megállapíthatjuk, hogy a négy alaptrópus ma is élő kategóriaegyüttes. Kiemelésük a 16. századi Petrus Ramustól származik, és követői terjesztették el, majd széles körben alkalmazták.

A továbbiakban az irónia besorolásával, valamint a metonímia fogalmával, a metonímia és a szinekdoché szétválasztásával kell röviden foglalkoznunk.

3. Irónia, metonímia, szinekdoché. Két besorolás meglepő lehet a mai stilisztáknak: az egyik az iróniának trópusként való kezelése, mivel inkább a gondolatalkozatok közé sorolják be (Quintilianusnál mindkét lehetőség megvan, 9, 1, 3); a másik a metonímia és a szinekdoché határozott szétválasztása.

3.1. Vizsgáljuk meg először az iróniának trópusként való kezelését. Kiindulásul Quintilianus trópusmeghatározását kell figyelembe vennünk: „A szókép valamely szónak (*verbum*) vagy kifejezésnek (*sermo*) saját jelentéséből egy másikba való művészi átvitele” (*Szónoklattan*, 8, 6, 1). A *sermo* jelentése sokrétű: ’társalgás, beszéd’, az átvitel tehát szónál nagyobb egységre is vonatkozik, és ezt a retorikák így tanították, azaz helyrehozták Ramus túlzott egyszerűsítését. A portugál jezsuita Cyprianus Soarius (1524–1593) retorikájának (1562 k.) egyik követője a következőképpen fogalmazott: „A szókép – magának Soariusnak a meghatározása szerint – a szónak vagy a beszédnek (szó szerkezet, mondat vagy valamilyen önálló tartalom) a jelentésváltozása” (Bitskey 2003: 59). Soarius retorikája két évszázad alatt 135 kiadást ért meg, 1836-ig a kiadások száma 207-re emelkedett; Pázmány Péter is ebből tanult. Szvorényinál a meghatározás ekképp hangzik:

„A *képlet* (tropus) a szók- vagy mondatoknak saját jelentésökről más jelentésre átvitele” (1858: 52), az átvitel tehát a szónál nagyobb egységre is vonatkozik.

A mai stilisztikák elhagyják az eredeti meghatározás második felét, a „sermo” átvitelét, csak a „verbum”-ról, a szóról beszélnek, például *A magyar stilisztika vázlatában* ez olvasható: „A szókép vagy trópus [...] egy fogalom, jelenség nevének átvitele egy másik fogalomra, jelenségre a köztük fennálló valamilyen kapcsolat, kritérium alapján” (Fábián–Szathmári–Terestyéni 1977: 77). Ezt a meghatározást ismétli meg a *Stilisztikai lexikon*. A *Kis magyar retorika* meghatározása: „A *tropus* [...] Quintilianus szerint valamely szónak a szokott értelemből másba történő átváltoztatása” (Szabó–Szörényi 1988: 132, helyet nem adnak), egyszerűen lehagyták Quintilianus meghatározásának a második felét, de azért hivatkoznak rá. Még egy példa: „A klasszikus retorika fogalmai szerint a képben egyetlen szó a jelentésváltozás hordozója” – írja Szikszainé Nagy Irma, de a klasszikus retorika másképp fogalmazott, sőt régi retorikáink is – így Szvorényi is (Szikszainé 2007: 411).

Ha tehát figyelembe vesszük a troposz/tropus eredeti jelentését, valamint az eredeti meghatározást – Quintilianusnál: a verbum és a sermo translációja –, akkor nem csodálkozunk az iróniának a trópusok közé történő besorolásán.

Az irónia esetében az ellentétbe fordulás végbemehet egyetlen szón: „becsületes”, értsd: ’gazember’ (irónia); te „kis gazember”, értsd: ’te kis huncut, te kis aranyos csibész’ (enyelgés); „nem lehetetlen”, értsd: lehetséges; de azért vannak fenntartások (litotész), és végbemehet hosszabb egységen: „Brutus becsületes ember”, sőt nagyobb szövegen, például Petőfinék a „Fönséges éj” című verse egészében ironikus, az éj egyáltalán nem fönséges, ellenkezőleg: aljas, takarja a gazemberséget.

A fenti példák mutatják, hogy az irónia fajtájának tekinthető az enyelgés, amelyet Zlinszky Aladár igen szellemesen „szerető gorombaság”-nak keresztelt el, valamint a litotész, amelynek a *tagadva állítás* nevet adtuk a *Retorikai lexikonban*. (A külföldi szakirodalom nem különbözteti meg az enyelgést – nem találkoztam vele –, az irónia ritkább, fordított irányú megvalósulásának tekintik.)

(Zárójelben jegyzem meg, hogy a klasszikus retorikákban van *színlelés* elnevezésű, hasonló gondolatalakzat, *hüpokriszisz*, *simulatio*; például Platón dialógusaiban Szókratész sokszor színlel: tudatlannak mutatja magát; vagy Toldi György is színlel, amikor öccséről álnokul nyilatkozik Lajos király előtt.)

Nincs szándékomban belebonyolódni az irónia különféle értelmezéseibe, csupán a trópusok közé való besorolását kívántam megvilágítani. Itt utalok ismét Daniel Chandler szemiotikájára: a *Master Tropes* fejezet negyedik részében az iróniát tárgyalja (i. m. 134).

3.2. A metonímia újragondolása. Négyes meghatározása: „A metonymia. Oki kapcsolaton alapuló szókép” (*Stilisztika. A középiskolák IV. osztálya számára*, 1908, hatodik kiadás, 221). Ez a meghatározás jelentősen megváltozott az évek folyamán, mi ezt tanultuk: érintkezésen alapuló névátvitel, illetőleg pontosabban: térbeli, időbeli, anyagbeli érintkezésen vagy ok-okozati viszonyon alapuló névátvitel. Megjegyzem, annak idején szorgalmasan megtanultam a meghatározást,

a példákat, de sosem értettem, miért alapul anyagbeli érintkezésen a *vas* mint a fegyver vagy a pénz metonímiája (miért érintkezés, amikor abból van). Térjünk vissza az eredeti, oki kapcsolatot megfogalmazó definícióhoz.

A metonímia (görög *metónümia* 'átnevezés', latin *denominatio*, *metonymia*) olyan szókép, amely az ok-okozati viszony felcserélésén alapul. A négy alaptrópus egyike. Az ok-okozati viszony toposzán (érvforrásán) alapul, de lényegében a definíció logikai szerkezete képezi alapját, pontosabban a definícióban szereplő arisztotelészi négy ok (ezért sok retorika a négy alaptrópus felsorolását a metonímiával kezdi, mert a toposzok között is a definíció szerepel az első helyen).

A definíció logikai szerkezete a következő: a meghatározandót besoroljuk a legközelebbi nemfogalom alá (*genus proximum*), majd megadjuk a megkülönböztető jegyeket (*differentia specifica*), amelyek megkülönböztetik az ugyanabba a nembe tartozó többi fajfogalomtól. A megkülönböztető jegyek egy vagy több okot tartalmaznak, ezek: anyag, forma, eredet, cél; vagyis anyagi ok (*causa materialis*), az anyag, amelyből a dolog készült, létrejött; formai ok (*causa formalis*), a dolog formája, színe, jelleme, elhelyezkedése térben és időben; a ható ok (*causa efficiens*), akitől vagy amelytől a dolog származik, ami létrehozta; a vég-ok vagy cél-ok (*causa finalis*), a dolog rendeltetése, célja. Tehát: mondhatjuk az anyagot a dolog helyett, az alakot (színt, elhelyezkedést) a dolog helyett, a létrehozót a dolog helyett vagy a létrejött eredményt. (Ismerteti a négy okot az Osiris-Retorika is, vö. Adamik–Jászó–Aczél 2004: 313.)

A definíció logikai szerkezetének megállapítását Arisztotelész fejtette ki, mégpedig a *Fizika* második könyvében (van magyar fordítása), valamint a *Topikában*, azaz a toposzok tanában (Szabó Miklós kéziratban maradt fordítását ismerem, de készülöben van az új fordítás kiadása). Az interneten *Aristotle's four* címen lehet tájékozódni. A görög terminus *aitia* 'ok', a latin terminusok (*causa*) a középkori logikusoktól származnak. A *Fizika* hosszadalmas fejtegetéseket tartalmaz, második könyvében olvasható egy összegezés: „Nyilvánvaló tehát, hogy ezek az okok, s hogy ennyi van belőlük. Mivel pedig négy ok van, ezért az a természetfilozófus feladata, hogy mindet megismerje, vagyis hogy a miért kérdését a természet jelenségeire vonatkoztatva úgy válaszolja meg, hogy minden okkal: mind az anyaggal, mind a formával, mind a mozgatóval, mind a »mi végett«-tel kapcsolatban fölteszi” (Arisztotelész 2010: 198a21). Ezután a formához kapcsolva hosszasan fejtegeti a hely (sokszor idézi a tartályt) és az idő kérdését.

Részletezve (idézem a vándorpéldákat is):

a) Az ok metonímiája (*causa efficiens*): az ok szerepel az okozat helyett (az alábbi példában: a bánat okozza a könnyet, a diák szeméből könnyek folynak):

S előtte sivár halom mered,
két szeméből a bánat ered,
– Szegény diák!

(József Attila: *A vergődő diák*)

Köznyelvi példa: *Jókait* olvasom; nyilván a regényét olvasom, a létrehozó, a ható okot mondjuk az okozat, vagyis a mű helyett. Ilyenek még: *Chopint játszik, Verdit énekel*.

„Ragyogó *tollal* rajzoló élményeit, tapasztalatait a fáraók hazájában, a veszélyes vadászkalandokat, vad törzsek általi megtámadtatását, a homoksivatagon kiállt szenvedéseit, a fojtó számumot, s végül beszélt a szíve világáról, amelyben még nagyobb vihar dül” (Jókai: *A lélekidomár II*). A *toll* a *stílus* metonimikus elnevezése (vö. Révai Miklós: *A magyar szép toll*, azaz szép stílus), méghozzá a létrehozó ok megnevezése az okozat helyett. Maga a *stílus* is metonimikus terminus, mert a stílus eredetileg íróeszköz volt, egy acélvessző, amellyel a viasszal bevont fatáblára karcolták a betűket.

b) Az okozat metonímiája (*causa finalis*): az okozatot mondjuk az ok helyett: „Orcád *verejtékével* keresed kenyered” (Biblia), vagyis nehéz munkával: a munka okozza verejtéket.

Lábára lehajtja fejét,
alszik a bogár, a darázs,
vele alszik a *zümmögés* –
aludj el szépen, kis Balázs.

(József Attila: *Altató*)

Király: Öveddzetek hát e gyors útra, kérlek;
Mert láncra verjük ezt a *rettegést*:
Nagyon szabad lábon jár.

(Shakespeare: *Hamlet* III, 3,
Arany János fordítása.)

c) Az anyagot is mondhatjuk a dolog helyett (*causa materialis*): „Megpendül egyszerre Izsák *száraz fája*” (Csokonai: *Dorottya*); az anyagát mondja a költő az eszköz (a hegedű) helyett. Gyakori metonímia a harci leírásokban, hogy a vasat vagy az ércet mondják a kard helyett, tehát az anyagát.

Oh mert tovább e kétség tűrhetetlen,
A kockarázás kínját érzünk;
De nyújtánók a percet, míg vetetlen
A szörnyű *csont*, ha rajta mindenünk.

(Arany János: *Magányban*)

Aszután áll, hogy egy uralkodó, bizonyos Bonepárti aszt mondta, hoty kenyérrel és *vassal* Kínáig is eljut Franciaországból. Asz nem kunszt. Próbálja meg *vas nélkül*, ahogy én szoktam.

(Rejtő Jenő: *Pizskos Fred, a kapitány*, Fülíg Jimmy naplójából.
A vas egyszer a fegyvert, másszor a pénzt jelenti.)

d) Az alaki ok (*causa formalis*) sok mindent foglalhat magában: színt, alakot, elhelyezkedést térben és időben.

A színt is mondhatjuk a dolog helyett: a *sárgán* lovagolt; a színt mondjuk a *sárga ló* helyett. A költő *zöldet* ír *zöld hullám* helyett:

Zúg már az ősz, gyűlik és kavarog,
fehér habokba szaggatja a *zöldet*.
Fogócskázna az apró viharok,
az ablakban a legyek megdögölnek.

(József Attila: *Balatonszárszó*)

Az elhelyezkedés felcserélése: „Jöjjön ide Bárc, a *falu* mind” (Arany: *Tetemrehívás*); nem a falu fog odamenni, hanem a benne lakó emberek. Köznyelvi példák: Az egész *iskola* elment kirándulni; Most az első *asztal* jöjjön ki (szokták mondani az iskolai étkezdében); *Varsó* bejelentette (nyilván az ottani politikusok).

Ide vehető a tartálynak és tartalmának a felcserélése: „Pincéjében katonás sorban állt a *bor*” (Krúdy); nem a bor állt a pincében, hanem a hordók. A tévében hallottam, hogy az egyik politikus „együtt evett *bográcsot* a híveivel”, ezúttal a tartályt hallottuk tartalma helyett (szerintem nem volt hibás a kijelentés).

Az idő, a kor és az akkor élők felcserélése: „Völgyben ül a gyáva *kor*; s határa | Szűk köréből őse sas-lakára | Szédeleg, ha néha felpillant” (Kölcsey: *Zrínyi dala*); nem a kor pillant fel, hanem az akkor élő emberek. „Mit rákentek a *századok*, | Lemossuk a gyalázatot” (Petőfi: *Nemzeti dal*).

Én nem fogom be pörös számat.
A tudásnak teszek panaszt.
Rám tekint pártfogón *e század*,
rám gondol, szántván, a paraszt.

(József Attila: *Ars poetica*)

3.3. A szinekdoché helyének újragondolása. A kutatók egyik csoportja a metonímia alfajának tekinti a szinekdochét, a másik csoportja elkülöníti a metonímiától; az elsőhöz tartozik a *Stilisztikai lexikon*, a másodikhoz az *Alakzatlexikon*, sőt a *Retorikai lexikon* is. A szinekdoché önálló trópus, semmiképpen nem alfaja a metonímiának, mert egészen más gondolkodási műveleten alapul. Idézzük fel fogalmát:

A szinekdoché (görög *szünekdoché* 'egybefoglalás, egybeértés', összetett szó: *szün* 'együtt' + *ekdekhomai* 'kiveszek, összefoglalok'; latin *intellectio* 'megértés', *synecdoché*) a négy alaptrópus egyike; olyan trópus, amely a nem és a faj, valamint az egész és a rész felcserélésével jön létre. A nem és a faj (*genus-species*) toposzán (érvforrásán) alapul. Ide tartozik még az egyes szám használata többes szám helyett, valamint a határozott számnév használata a határozatlan helyett.

a) A nem és a faj felcserélése.

α) A nemet mondjuk a faj helyett (*genus pro specie*): „Ömlik a vér száján és orrán a vadnak” (Arany: *Toldi*); a nemfogalmat (*genus*) mondja a költő a fajfogalom (*species*), azaz a réti farkas helyett. Köznyelvi példa: Miért ugat az az *állat*? – mondjuk a *kutya* helyett.

A hierarchiát tovább bonthatjuk, a fajt is mondhatjuk az egyed helyett: „*Fegyvert s vitézt énekelek*”, azaz Aeneast (Vergilius *Aeneis*ének kezdősora).

β) A fajt mondjuk a nem helyett (*species pro genere*): „Nyelvel a *kuvasz* is földre hengeredve” (Arany: *Toldi*), a *kuvasz* fajfogalom szerepel a *kutya* nemfogalom helyett. Ilyen a *kenyér* az *élelem* helyett: Mindennapi *kenyerünket* add meg nekünk ma (*Miatyánk*).

b) Az egész és a rész felcserélése.

α) Az egészet mondjuk a rész helyett (*totum pro parte*): Megítéli a *világ* a bűnöst; vagyis az emberek ítélik meg.

β) A részt mondjuk az egész helyett (*pars pro toto*): Jó *arcok* ülnek a teremben; vagyis emberek. Ezt nagyon gyakran lehet a köznyelvben hallani: *jó fej, nagy ész, emelkedett lélek*. Athalie mondja önmagának *Az arany emberben*: „Csak egy húr volt az, te gyáva szív!”

*Nyelvek és fülek ... csend,
Figyelem!
Szóm fontos beszédre
Emelem.*

(Petőfi: *Disznótorban*)

Gyülöllek: távol légy, alacsony tömeg!
ne rezzents nyelvet: hadd dalolok soha
nem hallott verseket ma, múzsák
papja, erős, fiatal *füleknek*.

(Babits Mihály: *In Horatium*)

Gárdonyi *Egri csillagok* című regényében a várvédők „nyelvet” fognak, vagyis olyan anyanyelvi beszélőt (törököt), akiből információkat szedhetnek ki. Mikszáth *Két választás Magyarországon* című satírájában a „száj” a párthű kortes:

Ezalatt szépen gyülekeztek a „szájak”. Nem megy ez nagyon hamar, mert nem mindenkit találnak mindjárt otthon, s annak is úgy illik, hogy az ünneplő dókáját (a mesteremberek ünneplő dolmánya) húzza föl ilyen helyre, megfésülködjék, a port lekefélje a csizmájáról; aztán egy-két ismerőssel megáll az utcán is, kifúrná az oldalát, ha el nem mondhatná a kérdezősködésre, hogy hová megy: „Hát csak ide megyek a főispánhoz, egy kis tanácskozásra szólíttatván”.

c) Egyes szám többes szám helyett: A *Himnusz*ből: „Most rabló *mongol* nyilát | Zúgattad felettünk, | Majd *töröktől* rabigát | Vállainkra vettük”; „Mentek-e *tatár-ra*, mentek-e *törökre*” (Arany: *Toldi*), nyilván tatárookra, törökökre.

d) Határozott számnév határozatlan helyett: „Megcsókolta száját, nem egyszer, de *százszor*” (Petőfi: *János vitéz*), nagyon sokszor csókolta meg. „Az egész út csárda volt. S rajta *százezer* pohár” (Vörösmarty: *Csongor és Tünde*).

A szinekdoché hierarchikus viszonyon alapul, alá-fölé rendeltségen, azaz nem-faj, illetőleg rész-egész viszonyon, más gondolkodási alapja van, mint a metonímiának (a metonímia ok-okozati viszonyon, azaz szukcesszív viszonyon alapul). Ezért nem lehet a metonímia alfajának tekinteni, mint ahogy több külföldi és hazai szakkönyv teszi. A retorikák soha nem tekintették a metonímia alfajának, hanem önálló trópusnak, a négy mestertrópus egyikének.

4. A trópusok és a toposzok kapcsolata. Ismét fel kell idéznünk azt a tényt, hogy a stilisztika a retorika része volt, és ha visszahelyezzük a retorika rendszerébe, feltárul egy régi összefüggés, amely az idők folyamán elhalványult.

A következő háttérismeretet kell tudnunk: a toposzok vagy érvforrások azok a helyek, ahonnan érveket meríthetünk (görög *toposz*, *topoi*; latin *locus*, *loci*). A *toposz* 'hely' az eredeti terminus; az *érvforrás* Quintilianusé: *Szónoklattanában* a *fons* 'forrás' terminust használja, innen terjedt el (5, 10, 20). Speciális és általános érvforrásokat különböztetnek meg. A speciális érvforrások a beszédfajták érvforrásai, az általános érvforrások mindenütt felhasználhatók. A reneszánsz és a reformáció retorikái a toposzokhoz vagy locusokhoz kapcsolták a stíluseszközöket, jó példa erre Pécseli Király Imre latin nyelvű retorikája; első kiadása 1612-ben, harmadik kiadása 1639-ben jelent meg, magyar fordításban 2017-ben (részleteket közöl belőle Imre Mihály 2004: 265 kk.).

Az általános érvforrásokat érvelési közhelyeknek, egyszerűbben toposzoknak, azaz helyeknek nevezzük. Walter Ong a retorikai logikát *toposzlogikának* nevezi a formális logikával szemben (1958: 196); azt írja, hogy a régi retorikusok azt gondolták, hogy az emberi agyban valóban léteznek olyan helyek, ahol ezek a logikai műveletek raktározva vannak, és ahonnan ezeket szükség szerint a felszín-

re hozzuk. Perelman a toposzok egyik csoportjára a *kvázilogikai érv* elnevezést használja (2018: 68 kk.).

A toposzok rendszere többé-kevésbé azonos a retorikákban, az egyik ősforrás Cicero *Topicája*, olvasható magyar fordításban (Cicero 2012). A retorikák általában felsorolják a toposzokat minden különösebb csoportosítás nélkül, én egy négyes csoportosítást alkalmazok (Adamikné 2013):

1. meghatározás, valamint a meghatározáson alapuló műveletek: a felosztás, illetőleg az osztályozás/kategorizálás; és ide vehető a részelés, azaz a részekre osztás;
2. összehasonlítás, vagyis hasonlóságok, különbségek, fokozatok;
3. viszonyok, vagyis ok-okozat, előzmény-következmény, ellentét, ellentmondás;
4. körülmények, vagyis helybeli, időbeli, személyi körülmények; a lehetséges és a lehetetlen, a múltbeli és a jövőbeli tények, valamint a jelek.

Ez az érvforrások erősségük szerinti felsorolása, Corbett alapján (1999), de minden bizonnyal Richard Weaverre megy vissza (Adamik–Jászó–Aczél 2004: 144).

A trópusok pedig szoros kapcsolatban vannak a toposzokkal. Ez azt jelenti, hogy a stíluseszközök mélyén lévő gondolkodási műveletek azonosak a toposzok gondolkodási műveleteivel, következésképpen a toposzok segítségével lehet a trópusokat elkülöníteni.

A szemléltetés kedvéért rendezzük át a csoportokat, és kapcsoljuk hozzájuk a négy mestertrópuszt:

Toposzok	Trópusok
Meghatározás	metonímia
Felosztás	szinekdoché
Összehasonlítás	metafora
Ellentét	irónia

A szinekdoché a felosztáson alapul: nem-faj, egész-rész cseréje, hierarchikus gondolkodás van a háttérben. A metonímia a meghatározáson alapul, mégpedig a meghatározásban lévő ok-okozati viszonyon, egymásutániságon, szukcesszív viszonyon alapuló gondolkodás van mögötte.

Kemény Gábor is hasonló eredményre jutott, de a toposzok nélkül, Dubois-t és társait, vagyis a liège-i retorikusokat idézi: „a szinekdoché valamely nyelvi jelnek egy másik nyelvi jel helyett való használata azon az alapon, hogy az egyik jel jelentette konceptuálisan (fogalmilag) vagy referenciálisan (fizikailag) része a másik jel jelentettjének, vagy ugyanilyen módon tartalmazza azt; a metonímia ezzel szemben azon alapul, hogy mind a két jelnek a jelentettje ugyanannak a nagyobb, átfogó halmaznak a része (közös bele vannak foglalva a nagyobb halmazba)” (Kemény

2005: 43). Ezt Szvorényi egyszerűbben fogalmazta meg. Szerintem sokkal egyszerűbb a toposzok alapján értelmezni és elkülöníteni a szinekdochét és a metonímiát.

5. A metalépszisz újragondolása. A metalépszisz: görög terminus, 'részvétel valamiben'; 'átvétele valaminek valakitől'; 'megváltoztatás, felcserélés'. Számunkra most a szó harmadik jelentése a fontos. Emlékeztetőül: A szókép valamely szónak (*verbum*) vagy kifejezésnek (*sermo*) saját jelentéséből egy másikba való művészi átvitele. A trópus 'fordulat' lehetséges tehát a szó szintjén és a szöveg szintjén is. A metalépszisz a szöveg szintjén valósul meg.

a) A metalépszisz az előzmény és a következmény felcserélésén alapuló szókép, nagyon ritka. Sohasem egyetlen szó, hanem mindig egy kijelentés; lényege, hogy egy dolgot egy másikkal fejezünk ki, amely azt megelőzi, követi vagy kíséri. Nem szabad összekeverni az ok-okozati metonímiával, nem az ok-okozat (*causa et effectus*), hanem az előzmény-következmény (*antecedens et consequens*) topozán alapul. Csak egymásutániség jellemzi, nem jön létre okozat.

A klasszikusok, így Quintilianus is (8, 6, 37), Homérosz következő sorára vezetnek vissza: „Onnan előre haladt a hajó a *sebes szigetek* közt” (*Odüsszeia*, 15, 299). A hajó mozog sebesen, nem a szigetek. Az átvitel a következő: a hajó mozgásának jellemzőjét átvisszük a szigetekre. Az időviszony a következő: előbb a hajó mozgását érzékeljük, azután tűnik úgy, mintha a szigetek mozognának visszafelé. Mintha azt mondanánk egy vonat ablakából kinézve: a *gyors villanyoszlopok*, a *gyors fények* (mármint a város fényei).

Jókai írja: „nem útleírás ez, újabb divat szerint: vasúti kutyafuttában feljegyzett *szaladó tornyok, repülő városok* emléke” (*More patrio. Regényes kóborlások*). „A jókedv és szerelem valóban megrövidítik az utat. Hisz Ivánra és Urgulanillára nézve ez csak egy nászút volt, amilyen divatban van mai napság. Csakhogy regényesebb alakban, *mint aminők a vasúton tett menyegzői templomtorony-futtatások*. Ez kényeztetés, nyeregben ülve – orosz menyasszony kell hozzá, aki erre vállalkozzék” (Jókai: *Görögtűz, Samyl fiai*).

A falvak kitérnek előlük
és félre állnak a kapuk,
elébük jött a *messzeség* és
megtántorodva *visszafut*.

(Pilinszky János: *Harbach* 1944)

A metalépszisz nagyon ritka szókép. Ezért lehetséges, hogy ugyanazt a példát idézik a retorikák és a retorikai szótárak. Egy jezsuita retorikából idézek: „*Metalepsis*, midőn egy kifejezés valamiképpen mást jelent, mint a saját jelentése, az azt megelőző dolgok alapján. Mint: *Néhány kalász múltán csodaként látom birodalmam*. (Post aliquot mea regna videns mirabor aristas.) Azaz *néhány év* után. Ugyanis a kalászosokon a nyarakat, a nyarakon az éveket érthetjük” (Bitskey 2003: 224). A példa Vergiliustól származik (Ecl. 1, 69). Vossius is ezt a példát adja a XXIII.

caputban, az angol retorikák is átvették (Lanham 99), Dumarsais is idézi (*Des tropes ou des différents sens*. Paris: Flammarion 1988: 111). Fontanier azt írja, hogy gyakran összetévesztik a metalépsziszt a metonímiával; sohasem egyetlen szó (Fontanier: *Les figures du discours*. Paris: Flammarion, 1977: 127).

b) Gerard Genette *narratív metalépszisz*nek nevezi az elbeszélésen kívüli tényezők bevonását, befurakodását az elbeszélés világába. Olyan írói fogások tartoznak ide, amelyek az elbeszélésen kívüli világot bevonják az elbeszélésbe, a külvilág mintegy részt vesz a narráció világában. Az író tehát átlép az elbeszélésen kívüli világba, és bevonja olvasóját az elbeszélésbe. Sterne művét, a *Tristram Shandy életét* hozza példának, tudniillik olyan mozzanat van a regényben, amelyben az író kéri az olvasót: csukja be a kaput, hogy segítse Mr. Sandyt, hogy ágyába fekheszen (Gerard Genette: *Figures III*, Paris: Éditions du Seuil, 1972: 243–6).

Stomfai Gideon (*csitt, meg ne hallja, hogy így nevezzük, mert minket is felakasztat: ő Robespierre második*) kész örömmel is fogadkozott, hogy ő lesz, aki ezt a szívességet megteszi, senki más. (Jókai: *Enyim, tied, övé I*, ez más, mint a parentheseszisz; a parentheseszisz az író megjegyzése, a narratív metalépszisz az olvasó belehelyezése az elbeszélésbe.)

Mielőtt Hanna belépne e szobába, elébb tekintsünk mi is ott körül. (Bátran utánam lehet jönni: nem lesz semmi „shocking”) (Uo. II.)

Most hagyjuk egy kissé pihenni a hírt, hunyjuk be szemeinket azon harcok elől, mik itt következnek; [...] Vonuljunk mi e véres harcok alatt Dodona ligeteibe, [...] Keressük fel ott ama csendes kis völgyszakadékat.

(Jókai: *A janicsárok végnapjai*)

Puskin *Anyeginje* első fejezetének második versszakában is az olvasó bevonása történik: az eredetiben az „olvasóm” megszólítás is szerepel, ezt a fordító elhagyta. (Az utolsó sor gúnyos célzás arra, hogy Puskit Dél-Oroszországba száműzték, Kisinyovban kezdte írni az *Anyegin*.)

Anyegin, kedves jó barátom,
A Néva-parton született,
Te is? Vagy ott fényeskedett
Az ifjúságod? – szinte látom!
Ott rám is sok víg óra várt,
De észak rossz nekem, csak árt.

(Áprily Lajos fordítása)

A metalépszisz tehát nem metonímia, bár való igaz, hogy sok retorika és stilisztikai lexikon metonímiának tekinti.

Megjegyzés a toposzokhoz. Az elménkben létezik egy kialakult és össze-szerveződött tudás, amelyet vagy nem tudunk szavakba önteni, ez a hallgatóla-

gos, azaz procedurális tudás; vagy szavakba tudjuk önteni, ez a deklaratív tudás (Eysenck–Keane 2003: 267, Polányira hivatkoznak, az ő példáit idézik). Benczik Vilmos írja: a „*tacit dimension* Polányi Mihály által alkotott fogalom, amelyet 1966-ban megjelent művében fejtett ki (*The tacit dimension*). A hallgatólágos dimenzióban húzódik meg a hallgatólágos tudás, amely önmagában nehezen definiálható, legkönnyebben az artikulált tudás ellentétéként érthető meg. [...] A hallgatólágos tudás dimenziója artikulált tudásunk alapja és háttere, minden kijelentésünk belőle táplálkozva fogalmazódik meg. Azt feltételezhetjük, hogy a tudományos felismerések először mindig hallgatólágos tudás formájában jelennek meg a tudós elméjében, és csak bizonyos idő után körvonalazódnak, artikulálódnak és válnak nyelvileg megragadhatókká; az első nyelvi megragadás gyakorta *metafora* segítségével történik, s könnyen belátható, hogy az objektív kritériumok nélküli hasonlóság alapján konstituálódó metafora mintegy félúton van a hallgatólágos és az artikulált tudás között” (*Retorikai lexikon*, 473–4, vö. Szívós 2017).

A toposzlogika (topical logic) hallgatólágos tudás lehet az elmében. Ez bátoríthat fel bennünket arra, hogy a toposzok tanát kognitívnek nevezzük, a stílus-eszközök kognitív alapjának. Mindez megcáfolja Zlinszky Aladár azon állítását, hogy a szóképek tana Quintilianustól H. Paulig be volna szorítva „egy merev, formális logikai rendszer béklyóiba”. Fejtegetéseiből nem derül ki, hogy alaposabban ismerte volna a retorikát, igaz, akkor írta műveit, amikor a retorika úgyszólván elfelejtődött (Szathmári 2008a: 121, 177).

Egy érdekes megjegyzést olvastam egy amerikai tanulmányban: sok mindent tudtak tapasztalat alapján a régiek, manapság mindezt kísérleti úton bizonyítjuk (Richard Venetzký 1964: 3–38).

Kemény Gábor is megkülönböztet négy alapvető trópuszt, „alapszóképet”: a metafora, a metonímia és a szinekdoché mellé a szinesztéziát veszi fel, és ezt írja: „Valószínűnek tartom, hogy az összes többi trópusfajta visszavezethető a fenti négy fő típus valamelyikére” (2005: 33). A szinesztézia külön kategóriaként való kezelését Kemény Gábor azzal indokolja, hogy hasonlóság is, érintkezés is az alapja, tehát elkülönítendő a metaforától, átmeneti jellegű. A szinesztéziát én azért nem tekinteném alapszóképnek, mert semmi másnak nem az alapja. Kései, 20. század eleji kategória, görög elemekből alkották meg terminusát. A régiek katakhrézisznak, hibás metaforának tartották, ezen az alapon mégiscsak a metaforából származtatták. Sokkal lényegesebb azonban, hogy Kemény Gábor is elkülönít alaptrópusokat, és ezen az alapon osztályozza a többit hasznos tanulmányában, és ebben igaza van.

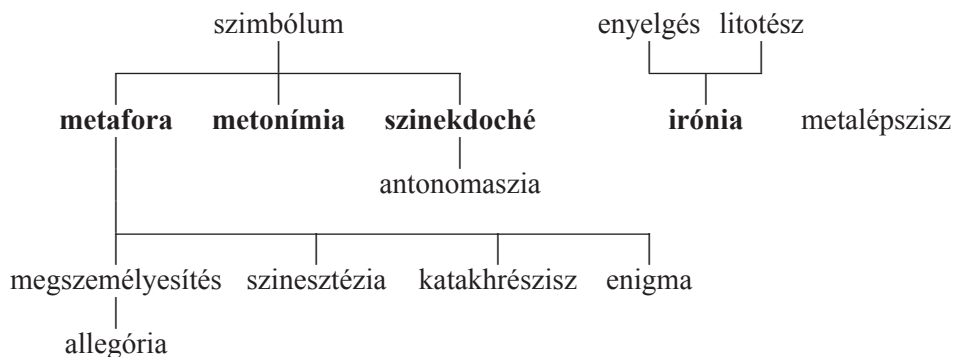
Nem hagyhatunk el egy rövid kitérést. Zlinszky Aladár a metonímiát és a szinekdochét jelentéstapadásnak tekinti, érdektelennek a stilisztika számára; valószínűleg ebben nincs igaza. Az viszont hasznos, ahogyan lélektani alapon tárgyalja a metaforákat (A szóképekről. Közli Közli Szathmári 2008; *A magyar stilisztika útja*, 2008b; hasonlóképpen Zlinszky és verstan c. tankönyvében, 1914, Bp.).

Összefoglalva tehát: a definíción, pontosabban Arisztotelész négyesén, a definícióban lévő ok-okozati viszonyon alapul a metonímia; a felosztáson és a részszelésen a szinekdoché; az összehasonlításán, azon belül a hasonlóság toposzán alapul a metafora; az ellentétén pedig az irónia. Ez a négy mestertrópus lényeg-

gében lefedi a retorikai érvforrásokat, éppen ezért tekinthető csoportjuk alapnak (talán kifejezőbb az alaptrópus elnevezés, mint a mestertrópus).

6. A trópusok rendszere. A négy alaptrópushoz csatlakozik a többi, vagyis a többi trópus ezen négy alaptrópus alfajának tekinthető. A rendszer ez volna, középen elhelyezve az alaptrópusokat:

A szimbólum származhat mindhárom trópusból, a *galamb* a metaforából (a béke jelképe), a *bilincs* a metonímiából (a rabság jelképe), a *szem* a szinekdochéből (az Isten jelképe).

Az antonomasziát (névcserét) Kemény Gábor a körülíró metafora fajtájának tekinti (2005: 40). Lausberg a szinekdochéből is származtatja (Lausberg 1963: 207. §, *vossiusi antonomasziának* nevezi), például egy „szép völgyre” ezt mondjuk: *Tempe*, tehát egy völgyfajtát általánosítunk. A régi retorikák is a szinekdoché fajtájának tekintik, Pécseli is (2018). Szerintem is az, tudniillik ha kivesszük ebből a rendszerből, megítélése parttalanra válik (Kemény 2014). Tehát tulajdonnév és köznévi cseréjéről van szó, például Arisztotelészre azt mondom, hogy *a filozófus*, vagy egy okos emberre azt mondom, hogy *Einstein*. A szinekdoché nem-faj csere, ezt a gondolkodási műveletet folytatom faj-egyed cserével.

A katakhrészsizs terminus kétféle lehetőséget takar: a) a hiányt – inopiát – kitöltő metaforát; b) a képzavart. (Tulajdonképpen a katakhrészsizs is származhat mindhárom trópusból, mint a szimbólum, ezt a rendszerben fel lehetett volna tüntetni, de ezen összefüggések feltárása külön tanulmány témája lehetne, vö. Fontanier 1977: 214–9.)

Az enigma a talányos metafora: a katakhrészsizs (képzavar) esetében felismerjük az azonosítás alapját, de nem értünk vele egyet; az enigma esetében nem ismerjük fel az azonosítás alapját, a kapcsolat rejtélyes. Az a tény is rejtélyes, hogy a középiskolai tananyagban miért helyezték középszintre a metonímiát, és emelt szintre a szinekdochét; miért követelik meg középszinten a metaforát, a metaforizációt emelt szinten, a szimbolizmus emelt szinten követelmény, ugyanakkor Ady monografikus szerző, általánosan kötelező. Érdemes volna átvizsgálni retorikai és stilisztikai szempontból a tantervet és a tankönyveket.

7. A „nyelvi kép” kategóriát nem venném a trópusok fölötti kategóriának (pl. így van Szikszainé *Stilisztikájában*, 2007: 409 kk.) – ezt a problémát Kemény Gábor is felvetette, 2005: 409 –, hanem inkább más szempontú, keresztező kategóriának tekinteném. Mégpedig azért, mert a) nem minden trópus képszerű; a trópus fő ismérve a jelentésfordulat, nem a képszerűség; b) mert képszerűek lehetnek nemcsak a trópusok, hanem az egyes alakzatok is, például a hasonlat, az összehasonlítás (*comparatio paratactica*), a jellemzés (*ethopoiia*), a műalkotások leírása (*ekphraszisz*). A komplex képben és a továbbszótt képben is kombinálódhatnak trópusok és figurák egyaránt. A *Világirodalmi lexikon* is képes beszéd szócikkben szóképekről, hasonlatról és egyéb képes kifejezésekről ír, ezzel egyet lehet érteni.

A fölöttes kategória Arisztotelésznél a *mozgalmasság*. „Azt állítom, hogy szemléletes hatást az kelt, ami a dolgokat mozgalmasságukban ábrázolja” (*Rétorika*, 1411b). Több példát is mond. Ha egy derék férfira azt mondjuk, hogy „négyyszög”, metaforát alkotunk, de ez nem mozgalmas, nem jó. De az már jó, mert mozgalmas, ha azt mondom, hogy „a hellének szedték a lábukat” vagy „repül a nyíl”.

A fölöttes kategória a *jelenlévőség* kategóriája is lehet. Ezt a terminust Perelman alkotta meg (*presence*). A jelen lévő dolgok hatnak a hallgatóság érzelmeire, ezért a szónok feladata az, hogy a jelen nem lévő dolgokat úgy fesse le, mintha jelen volnának (Perelman 1958: 157). A jelenlévőséget pedig nemcsak a stílusesszókók teremtik meg, hanem az elbeszélés, a példa, az analógia.

Nem minden trópus képszerű, olykor inkább gondolatainkat mozgatja meg. Egyik beszédében ezt mondja Klebelsberg: „a kultúrpolitika hosszúlejárátú váltó”. Ragyogó metafora, kifejtése: „A kultúrpolitika terén sokáig lehet hibákat elkövetni, mert hogy mi történik azokban a tantermekben, azt a nagyközönség ritkán tudja. Legfeljebb néha a szülők tudják. Ha az adópolitika vagy a közgazdasági politika rossz, a bajok rögtön jelentkeznek, és megmozdul a nemzeti társadalom, és javítani kell a hibás politikán. A kultúrpolitika terén nagyon sokáig lehet észrevétlenül vétkezni, de amikor az új nemzedék felnőtt, akkor az elkövetett hibákon, bajokon javítani már nem lehet. Új nemzedéknek kell jönnie, hogy a helyzet jobbra forduljon” (1926. április 25.). Szvórényinek lehet igaza, amikor azt írja, hogy a trópus által a beszéd mind értelmességben, mind szépségben nyer. Úgyhogy a képszerűséget, a mozgalmasságot, a jelenlévőséget kereszteződő kategóriának venném.

Hasonló kereszteződő kategória az *acumen* vagy *elmésség*, sokféle kifejezőeszközzel lehet elérni, többek között a trópusokkal és a figurákkal is, de sok egyébbel is. Az *acumen* lehetőségeit szellemesen járják körül Baldassare Castiglione *Az udvari ember* című retorikájának dialógusai (2008).

Összefoglalva: A négy mestertrópus létező kategóriaegyüttes ma is. A mestertrópus – master trope – elnevezést Burke adhatta a négy alaptrópusnak. Filozófiai szempontból értelmezi őket, és már ez a tény is feljogosít használatukra. Burke elmékedése – vagyis az az eljárás, hogy a mestertrópusokat kiterjeszti a társadalom és tudomány különböző területeire – megerősíti azt a régi felismerést, hogy a trópusok az emberi gondolkodásban gyökereznek.

A négy alaptrópusat a 16. századi Petrus Ramus különítette el, és kategorizálása átment a gyakorlatba. Ma is célszerű megtartani, két okból. A négy trópus

a toposzokon, vagyis a gondolkodási műveleteken alapul, az emberi gondolkodás produktuma. A többi trópus hozzájuk kapcsolódik (kivéve a metalépsziszt), és ha ezt figyelembe vesszük, átlátható lesz a trópusok rendszere.

A stílusesszközöket nem lehet elválasztani a retorika rendszerétől, pontosabban az érveléstől vagy toposzlogikától, egységet alkotnak, és így érthetőbb a stílusesszközök érvelő funkciója. Ezt hangsúlyozta Perelman is, Corbett pedig azt jelenti ki, hogy ha a stílusesszközöknek nincs érvelő funkciójuk, akkor fölösleges díszek (1969: XXVI). Javasolom tehát:

- a négy alaptrópus vagy mestertrópus kiemelését, használatát,
- a trópusok erre épülő rendszerét,
- a metonímia fogalmának újragondolását az arisztotelészi négyes alapján,
- a metonímia és a szinekdoché elkülönítését,
- a metalépszisz fogalmának előzmény-következmény alapú meghatározását,
- a narratív metalépszisz fogalmának a bevezetését,
- a trópusok kapcsolását a gondolkodási műveletekhez,
- a képszerűség kereszteződő kategória, ne tekintsük fölérendelt kategóriának.

Lényegesnek tartom a trópusok és a figurák szétválasztását, ne nevezzük a trópusokat alakzatoknak, azaz ne használjuk az alakzatok terminust túlságosan távan. Közvetve megindokoltam a *Retorikai lexikon* ide vágó szócikkeit, valamint a készülő *Stilisztikai kisszótár* című munkám rendszerezését. Javasolom továbbá – ha lehetséges – a terminusok magyarítását (ez könnyebb az alakzatok esetében).

Utoljára, de nem utolsó sorban: ajánlatos volna magyarra fordítani latin nyelvű retorikáinkat – a latin nyelvű grammatikák mintájára –, első hazai retorikánk, Pécseli Király Imre műve már megjelent Vladár Zsuzsa fordításában. Az antikvitás mérvadó retorikai művei – Arisztotelész, Cornificius, Quintilianus, Cicero – már olvashatók magyarul, hasonlóképpen a skolasztikus Johannes Saresberiensis *Metalogicon*-ja. Hozzá kellene venni még a legfontosabb újkori retorikákat, legfőképpen Perelman műveit, *A retorika birodalma* című összefoglalása már megjelent. A retorikák ismerete nélkülözhetetlen az irodalomtörténet művelői számára is, hiszen a 20. század előtti irodalmi alkotásokat retorikai iskolázottságú művészek hozták létre.

SZAKIRODALOM

- Adamik Tamás főszerk. 2010. *Retorikai lexikon*. Kalligram, Pozsony.
- Adamik Tamás 2006. Az alakzatok és a szóképek fogalmáról és osztályozásáról. In: *Classica – Mediaevalia–Neolatina*. Debrecini, 7–32.
- Adamik Tamás 2006. A szóképek rendszere az antik retorikában. In: Szathmári István (szerk.): *A stilisztikai alakzatok rendszerezése*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 30–42.
- Adamik Tamás 2005. A szóképek rendszere az antik retorikában. In: A. Jászó Anna – Aczél Petra (szerk.): *A szóképek és a szónoki beszéd*. Trezor Kiadó, Budapest, 19–32.
- Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra 2004. *Retorika*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Adamikné Jászó Anna 2013. *Klasszikus magyar retorika*. Holnap Kiadó, Budapest.
- Arisztotelész 2010. *A természet. Physica*. Ford. Bognár László. L'Harmattan, Budapest.
- Arisztotelész 2004. *Poétika*. Ford. Sarkady János. Lazi Könyvkiadó, Szeged.

- Arisztotelész 1999. *Rétorika*. Ford. Adamik Tamás. Telosz Kiadó, Budapest.
- Bencze Lóránt 1996. *Mikor, Miért, Kinek, Hogyan, I. Stílus és értelmezés a nyelvi kommunikációban*. 1–2. Corvinus Kiadó, Budapest.
- Benczik Vilmos 2005. Metafora és metonímia: szélesebb összefüggésben. In: A. Jászó Anna – Aczél Petra (szerk.): *A szóképek és a szónoki beszéd*. Trezor Kiadó, Budapest, 67–85.
- Burke, Kenneth 1997. A négy alapvető trópus. Ford. Barkász Emőke. *Helikon*. XLIII/1–2: 46–57.
- Burke, Kenneth 1969. Four Master Tropes. In: *A Grammar of Motives*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 503–17.
- Bitskey István 2003. *Retorikák a barokk korból*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Cicero 2012. *Cicero összes retorikaelméleti művei*. Szerk. Adamik Tamás. Kalligram, Pozsony.
- Corbett, Edward P. J. 1969. *Rhetorical Analyses of Literary Works*. Oxford University Press, New York etc.
- Corbett, Edward P. J. – Connors, Robert J. 1999. *Classical Rhetoric for the Modern Student*. Fourth Edition. Oxford University Press, New York – Oxford.
- Dockhorn, Klaus 1962. Rezension von H. Lausberg, Handbuch der literarischen Rhetorik. *Göttingische Gelehrte Anzeiger*, 214, 190–92.
- Dubois, Jacques et al. 1970. *Rhétorique générale*. Larousse, Paris.
- Eggs, Ekkehard 2008. Rhetorik und Stilistik der Neuzeit in Frankreich. In: Fix–Gardt–Knape (Hgg.): *Rhetorik und Stilistik*. Mouton de Gruyter, BerlinNew York, 179–206.
- Eysenck, Michael W. – Keane, Mark T. 2003. *Kognitív pszichológia*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Enos, Theresa (ed.) 1996. *Encyclopedia of Rhetoric and Composition*. Garland, New York–London.
- Fábián Pál – Szathmári István – Terestyéni Ferenc 1977. *A magyar stilisztika vázlata*. 4. kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest (első kiadás: 1958).
- Fix, Ulla – Gardt, Andreas – Knape, Joachim (Hg.) 2008. *Rhetorik und Stilistik*. Mouton de Gruyter, Berlin–New York.
- Fontanier 1977. *Les Figures du discours*. Flammarion, Paris.
- Fumaroli, Marc 1999. *Histoire de la rhétorique dans l'Europe moderne. 1450–1950*. Presses Universitaires de France, Paris.
- HWR = *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*. Band 9. 2009. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Imre Mihály 2000. *Retorikák a reformáció korából*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- A. Jászó Anna 2011. Megjegyzések az érvelés és a stílus összefüggéseiről. In: Raátz Judit – Tóthfalussy Zsófia (szerk.): *A filozófia és a szónoki beszéd*. Trezor, Budapest, 61–71.
- A. Jászó Anna 2011. Az alakzatok és a szóképek magyar elnevezéseihez. *Magyar Nyelvőr* 135: 113–7.
- A. Jászó Anna 2014. A négy mestertrópus – történeti és kognitív szempontból. In: Veszelszki Ágnes – Lengyel Klára (szerk.): *Tudomány, technolektus, terminológia. Tudományok, szakmák nyelve*. Éghajlat Kiadó, Budapest, 213–29.
- Kemény Gábor 2015. Újabb törekvések a nyelvi kép fajtáinak csoportosítására. *Magyar Nyelv* 111: 409–20.
- Kemény Gábor 2014. Az antonómázia helye a nyelvi képek családjában. *Magyar Nyelv* 110: 385–93.
- Kemény Gábor 2005. A nyelvi képek többféle csoportosításának lehetőségéről. In: A. Jászó Anna – Aczél Petra (szerk.): *A szóképek és a szónoki beszéd*. Trezor, Budapest, 33–50.
- Kibédi Varga Áron 2009. Quintilianus szónoklattana, avagy a retorika mint fejlődésregény. *Kalligram*, Pozsony, 93–6.
- Knape, Joachim 2000. *Allgemeine Rhetorik. Stationen der Theoriegeschichte*. Reclam, Stuttgart.
- LANHAM, Richard A. 1991. *A Handlist of Rhetorical Terms*. Second Edition. University of California Press, Berkeley etc.
- Lausberg, Heinrich 1998. *Handbook of Literary Rhetoric. A Foundation for Literary Study*. Brill, Leiden–Boston–Köln.
- Lausberg, Heinrich 1963. *Elemente der Literarischen Rhetorik*. Max Hueber Verlag, München.
- Murphy, James J. 1974. *Rhetoric in the Middle Ages. A History of the Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*. University of California Press, Berkeley etc.

- Ong, Walter 1958. *Ramus. Method, and the Decay of Dialogue*. Harvard University Press, Cambridge.
- Pécseli Király Imre 2017. *Bevezetés a retorikába két könyvben*. Ford. Constantinovitsné Vladár Zsuzsa. Anyanyelvápolók Szövetsége – Trezor Kiadó, Budapest.
- Perelman, Chaïm 2018. *A retorika birodalma. Retorika és érvelés*. Ford. Major Hajnalka. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Perelman, Chaïm 1982. *The Realm of Rhetoric*. University of Notre Dame Press, Notre Dame – London.
- Prelman, Chaïm 1977. *L'empire rhétorique. Rhétorique et argumentation*. Vrin, Paris.
- Schirren, Thomas – Ueding, Gert (Hgg). 2000. *Topik und Rhetorik*. Niemeyer, Tübingen.
- Perelman, Chaïm – Olbrechts-Tyteca, Lucie 1958. *La nouvelle rhétorique. Traité de l'argumentation*. Presses Universitaires de France, Paris.
- Sloane, Thomas O. ed. 2001. *Encyclopedia of Rhetoric*. Oxford University Press, Oxford–New York etc.
- Szabó Zoltán 1977. *A mai stilisztika nyelvelméleti alapjai*. Dacia Könyvkiadó, Bukarest.
- Szabó Zoltán 1986. *Kis magyar stílustörténet*. Harmadik kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Szabó Zoltán 1988. *Szövegnyelvészet és stilisztika*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Szabó G. Zoltán – Szörényi László 1988. *Kis magyar retorika*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Szathmári István 2004. *Stilisztikai lexikon*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Szathmári István főszerk. 2008a. *Alakzatlexikon*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Szathmári István 2008b. *A magyar stilisztika útja*. Mundus Kiadó, Budapest.
- Szeberényi Lajos 1849. *Politikai szónoklat-tan*. Heckenast, Pest.
- Sziksainé Nagy Irma 2007. *Magyar stilisztika*. Osiris, Budapest.
- Szilveszter László Szilárd 2009. „Festett az arcom nékem is...” *Irónia a modern és posztmodern költészetben*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- Szívós Mihály 2017. *Fordulópontok a hallgatólágos tudás és a tudattalan felfedezés-történetében. A hallgatólágos tudás általános elmélete*. Magyar Szemiotikai Társaság – Loisir Könyvkiadó, Budapest.
- Szvorényi József 1858. *Ékesszólástan*. Harmadik kiadás. Heckenast, Pest.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Tolcsvai Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Venetzky, Richard 1984. *The history of reading research*. In: Pearson, David P. (ed.): *Handbook of reading research I*, Longman, New York.
- Zlinszky Aladár 1914. *Stilisztika és verstan*. Wodianer, Budapest.

Adamikné Jászó Anna
professor emeritus
ELTE BTK

SUMMARY

Adamikné Jászó, Anna

On stylistic categories

This paper reinstates stylistics in the system of rhetoric, taking the latter to be the theoretical background of the former. Thereby it establishes a link between *topoi* (sources of arguments) and stylistic devices: it points at the cognitive background of stylistic devices. On this basis, it highlights the four master tropes (metonymy, synecdoche, metaphor, and irony), it indicates their origin (the emergence of the four master tropes goes back to Petrus Ramus (16th century); thus, this systematization is older than what the internet generally shows); and it also points out that the four master tropes constitute a current set of categories in the world's literature on rhetoric and stylistics. The paper then

systematizes tropes in their relation to the four master tropes. It re-defines metonymy, on the basis of what the literature refers to as “Aristotle’s four”. It takes synecdoche to be an independent type of tropes, rather than a subtype of metonymy, as its basis is quite different. The cognitive background of metalepsis is the relationship between antecedent and consequence; it is also an independent type of trope, albeit very infrequently attested; it is not a subtype of metonymy, either. The paper recommends the introduction of narrative metalepsis, as first suggested by Gérard Genette. The notion of linguistic image is not taken to be a superordinate category. At the end of the paper, the author lists her actual suggestions. The paper presents the theoretical background of the author’s forthcoming book *A Small Dictionary of Stylistics*.

Keywords: rhetoric, stylistics, tropes, figures of speech, the four master tropes, topoi (sources of arguments), metonymy, synecdoche, metalepsis, narrative metalepsis, the system of tropes, linguistic images.